

Romano džaniben

časopis romistických studií | 21. ročník | **1/2014**

Výber partnera v spoločenstve olašských Rómov (na príklade Rómov žijúcich v Nitre na Kalvárii)²

Abstract

The article presents the behaviour of Vlach Roms living in Nitra (Kalvaria part), SK with respect to selected life cycle customs. It brings a closer look and analyzes the problems of choosing a life partner with the main focus on the influence of the older generation and its authoritative position that plays a significant role also in the bringing up of a child, as well as his/her further life in general. It also tracks the changes in the lives of young Roms in the time of adolescence (prohibitions, restrictions in clothing, moving among majority population, and meeting opposite gender). The study focuses on the current situation, looking at issues of the maintenance of tradition as well as the enforcement of innovations and factors contributing to their development.

Keywords

Nitra, Slovakia, Vlach Roms, choice of a partner, upbringing, adolescence, women, tradition, innovations

¹ Mgr. Ivana Šusterová je doktorandkou v Ústave etnológie Slovenskej akadémie vied v Bratislave.
Email: susterova.ivana@gmail.com

² Príspevok obsahovo vychádza z bakalárskej práce autorky: MICHALCOVÁ, I. 2012. K problematike súčasných podôb predmanželského života v spoločenstve Rómov (na príklade Rómov žijúcich v Nitre na Kalvárii). Bakalárska práca. Nitra: Filozofická Fakulta UKF, Katedra etnológie a folkloristiky, 2012. 67 s.

Úvod a metodika práce

Cieľom tohto príspevku je priblížiť a analyzovať správanie olašských Rómov vo vybraných obyčajoch životného cyklu, konkrétne pri výbere životného partnera, a to na základe zistení nielen štúdiom odbornej literatúry, ale najmä pri samotnom terénnom výskume uskutočnenom v spoločenstve olašských Rómov žijúcich v Nitre v mestskej časti Staré Mesto, konkrétne na Kalvárii v období máj 2011 – marec 2012 a august, september 2013.

Okrem pološtandardizovaných rozhovorov v rómskych domácnostiach som poznatky získala v nitrianskej Základnej škole Krčméryho, ktorú navštevujú deti zo skúmanej lokality. Miestom, kde som nadobudla bližšie vzťahy s Rómami a postupne aj ďalšie, dôvernejšie informácie, je Pastoračné centrum³. Všetkému predchádzalo stretnutie s nitrianskym vajdom⁴ Ladislavom Ligačom. Skúmanú skupinu tvorili rómski obyvatelia Kalvárie rôznych vekových skupín, z dôvodu objasniť danú problematiku čo najkomplexnejšie, z pohľadu viacerých generácií a zároveň oboch pohlaví.⁵ Každá z týchto „skupín“ si vyžadovala špecifický prístup smerovaný k dosiahnutiu potrebných informácií.⁶ Cieľom bolo zachytiť súčasný stav a zároveň objasniť problematiku zachovávania tradičných podôb obyčajov, dôležité bolo teda sledovať faktory podieľajúce sa na ich formovaní a modifikácii.

Na úvod je potrebné uvedomiť si, že skúmaným objektom bola výlučne subetnická skupina olašských Rómov. Nitrianski Rómovia patriaci do tejto skupiny sami seba nazývajú jednoducho „Rómovia“, „Cigáni“, prípadne „kočovní“, alebo „praví Cigáni“. Dôraz prikladajú iba svojmu odlíšieniu od dlhodobo usadených Rómov, „Rumungrov“ (tzv. slovenských Rómov). Je to prirodzený dôsledok výrazných medziskupinových rozdielov a v súčasnosti negatívneho zobrazovania dlhodobo usadených Rómov v médiách. Olašskí Rómovia na nich pozerajú s istým dešpektom. V skúmanej lokalite pojmom „Rumunger/Rumungrica“ označujú všetkých „neolašských“ Rómov, dokonca v prenesenom význame aj Neróma, voči ktorému pociťujú antipatie.⁷ Dôležité je uvedomiť si, ako tvrdí Selická (2009: 17, 23), že vďaka svojmu špecifickému spôsobu života sa olašskí Rómovia prirodzene izolovali od usadlej rómskej väčšiny ako aj od majority, a tak si udrža-

3 Pastoračné centrum Matky Božej – Cirkevné centrum voľného času so sídlom Kalvária 3, kde sa v čase vykonávania výskumu stretávali deti pravidelne štyrikrát za týždeň (utorok, stredu, štvrtok a piatok), v súčasnosti tieto aktivity neprebiehajú. Vplyvom vtedajšieho pastora sa rómske deti zo skúmanej lokality začali zúčastňovať 1. svätého prijímania, ale snaha o zvýšenie počtu cirkevne uzatvorených manželstiev olašských Rómov zostala bez odozvy.

4 Termín vajda používajú olašskí Rómovia v skúmanej komunite pri kontakte s majoritou, ekvivalent tohto termínu v olašskom dialekte rómčiny je *angluno Rom*.

5 išlo o rozhovory s 24 olašskými Rómami z danej lokality vo veku 12 až 60 rokov, s viacerými opakovaním.

6 Viac o špecifikách výskumu medzi olašskými Rómami viď Šusterová, 2014.

7 Ako príklad uvádzam situáciu, kedy 12ročná olašská Rómka kričala vonku na nerómske dievča, že je *Rumungrica*, a to z dôvodu nesympatie voči tomuto nerómskemu dievčaťu – ako mi sama objasnila.

li formy a prejavy tradičnej rómskej kultúry v jazyku a rodinných vzťahoch. Medzi tradičným prevládajúcim modelom hodnotových orientácií olašských Rómov a medzi zákonmi, právnymi zásadami a životnými normami majoritnej spoločnosti sa prejavuje hlboký rozpor. Pre olašských Rómov sú na prvom mieste vlastné vnútorné zákony, na dodržiavanie ktorých dohliada celá komunita, najmä však staršia generácia: „*Tuna, čo sa týka Kalvárie, dosť tí cigáni ovládajú ten zákon...*“ (muž, *1966, ženatý).

Uvedené špecifiká olašských Rómov (vlastný jazyk, súbor vnútorných zákonov, udržiavanie rodinných a spoločenských zvykov, hierarchizácia členov rodiny...) nachádzame aj v skúmanej lokalite – u olašských Rómov žijúcich v Nitre. Aj v tomto sledovanom spoločenstve (v skúmanej lokalite) majú staršie generácie autoritatívne postavenie. Ich vplyv je akýmsi konzervujúcim činiteľom, zohrávajú podstatnú úlohu pri výchove dieťaťa, ale aj v jeho ďalšom živote, čo vidno aj vo výbere partnera.

Olašskí Rómovia v Nitre

Najstaršiu zmienku o Rómoch žijúcich v Nitre (v širšom slova zmysle, keďže sa jedná o informácie týkajúce sa celej Nitrianskej stolice a Rómovia nie sú bližšie – subetnický – špecifikovaní) pochádzajúcu z 18. storočia uvádza Emília Horvátová (1964: 128). Podľa informácií získaných od súčasného nitrianskeho vajdu (*angluno Rom*) sa počas jeho „vajdovania“⁸ počet olašských Rómov v samotnom meste znížil. Príčinou bola výstavba bytov nižšieho štandardu v katastri Horných Krškán (lokalita Orechov dvor) v roku 2005, kde boli vysťahovaní neplatiči, vrátane Rómov⁹. Najviac olašských Rómov žije v súčasnosti na Borovej ulici – časť Kalvária (skúmaná lokalita), na ulici Štúrovej, na Klokočine – Fabrická ulica, Zvolenská ulica a na spomínanom Orechovom dvore. Na Kalvárii žijú Rómovia v 3podlažných bytových domoch staršieho typu spolu s majoritným obyvateľstvom. Na spomínanej Borovej ulici nájdeme dvojpodlažné rodinné domy s vlastnými dvormi, v ktorých si rodinní príslušníci pristavujú menšie domy. Podľa spomienok jedného informátora tu prvý dom postavil v roku 1958 olašský Róm (nar. v roku 1922 v Oponiciach, zomrel v roku 1987 v Nitre), ktorý sa najskôr usadil vo Výčapoch-Opatovciach (okres Nitra), odtiaľ sa presťahoval s rodinou do bytu v nitrianskej mestskej časti Čermán a napokon postavil dom na Borovej ulici.

8 Ladislav Ligač je vajdom v Nitre od roku 2002, kedy bol do tejto funkcie zvolený. Pred ním túto funkciu zastával jeho strýko takmer do svojich 80 rokov. Nejedná sa však o funkciu dedičnú, kandidátov bolo viacero.

9 Olašskí Rómovia v lokalite prevládajú, žije tu aj niekoľko dlhodobo usadených Rómov, tzv. *Rumungrov*, a tak isto Nerómov.

Postupne mestské pozemky odkupovali jeho príbuzní a postavili tu ďalšie rodinné domy. V októbri 1959 tu teda bývali prví olašskí Rómovia, ktorí žili v tej dobe už vyše desaťročie usadlým spôsobom života, čiže usadení boli už v dobe vydania zákona o zákaze kočovania z roku 1958.

V súčasnosti tu žije približne 300–400 Rómov. Všetci sa hlásia k rímsko-katolíckej cirkvi. V tejto komunite¹⁰ vládne prísna endogamia a silná sociálna kontrola, ktorú umocňuje pretrvávajúca dôležitosť funkcie vajdu¹¹ a s ňou spojené vnútorné zákony, vlastné pravidlá a predpisy, ako aj rómske súdy.

Výber partnera a vytváranie partnerských vzťahov ako základu pre dlhodobé partnerské spolužitie spojené so starostlivosťou o spoločné deti má u Rómov špecifický priebeh. Inak povedané, „rómska rodina vzniká odlišným spôsobom ako je ten, ktorý sa uplatňuje v majoritnej, normotvornej spoločnosti“¹² (Koteková – Šimová – Grecková, 1998: 55). Ďalej je potrebné si uvedomiť, že „podmienky vstupu do manželstva sú v cigánskych skupinách veľmi rozdielne“ (Liégeois, 1995: 66).

Počiatočným krokom pre neskoršie spolužitie dvoch mladých ľudí je výber partnera. Dôležitou otázkou je najmä fakt, kto ho vyberá. V tejto otázke som nadväzovala na informácie dostupné v odbornej literatúre (Marušiaková, 1986: 611–612). O formách uzatvárania manželského zväzku v období nomádizmu olašských Rómov nie sú však známe presné údaje. Dozvedáme sa iba, že partnerku vyberala pre svojho syna matka, respektíve o výbere partnera a uzatváraní manželstiev v celom kmeni rozhodovali staré ženy. Počas výskumov J. Marušiakovej u nitrianskych Rómov z r. 1980–1985 tento model pretrvával, ale už vtedy predpokladala na základe výpovedí informátoriek zmenu tohto faktu u nasledujúcich generácií. Vo svojom príspevku (Marušiaková, 1986) uvádza konkrétne výpovede, kde mladé Rómky tvrdia, že svoje dcéry nevydajú v takom mladom veku, že ich nepredajú, aby sa mohli učiť. Na základe terajších výskumov je však jasné, že táto generácia postupovala rovnako ako aj predchádzajúce a model výberu partnera zo strany rodičov v mnohých prípadoch pretrval dodnes, najmä v rodinách, kde sú starší členovia. V tomto prípade si rodičia väčšinou vyberajú nevestu pre svojho syna: *„Keď má takých 50 rokov, že pozná komunitu, ešte 30–40 rokov dozadu, v takomto prípade určí rodič tej dcére, koho si zoberie.“* (muž, *1951, vdovec).

10 Rómsku komunitu chápem ako spoločenstvo osôb žijúcich v určitom vymedzenom priestore, v blízkosti, v susedstve, v ktorom realizujú svoje sociálne potreby a každodenné aktivity a v tomto prípade sú previazaní príbuzenskými vzťahmi. Rómovia v skúmanej lokalite sa sami často označujú ako komunita.

11 Stojí na čele kočovnej skupiny alebo rodu. Volí ho rada starších, nie je to funkcia dedičná, ale vždy doživotná. Vo vnútri skupiny má rozsiahlu právomoc a vykonáva tu aj rituálne funkcie. Navonok zastupuje svoje spoločenstvo v styku s nerómskym obyvateľstvom a je zodpovedný za členov svojej society (Lužica, 2004) – uvedená charakteristika platí pre skúmanú lokalitu, kde má vajda „pod sebou“ olašských Rómov z Nitry a blízkeho okolia.

12 Toto tvrdenie sa vzťahuje na súčasnosť, keďže napríklad manželstvá uzatvárané na základe dohody rodičov vznikali v minulosti aj medzi majoritným obyvateľstvom.

Aj ďalší informátor deklaruje realnosť tohto spôsobu tvrdením, že „*aj on so ženou má ešte na to dosah, keďže vyberá partnerku pre svojho syna*“ (muž, *1959, ženatý). Zároveň ale dodáva, že ak by bol ich výber v rozpore so želaním syna, výber nechajú naňho samotného. Tak ako on, aj iní Rómovia hovoria o dôležitosti obojstrannej lásky medzi mladými. Odôvodňujú to tým, že nútením by zapríčinili nešťastie svojich detí, mohlo by to mať podľa ich slov „*veľké následky*“, dievča by malo „*skazený život*“, čo nechcú dopustiť. Samotný nitriansky vajda spomína:

„*Oženil som sa, keď som mal sedemnášť. Rodičia mi nevestu neurčili, sám som si vybral, bývala neďaleko. Lydka mala vtedy iba šestnásť.*“ (Ďurová, 2010)

Ďalším dôvodom je podľa niektorých informátorov uvoľnenie zákonov „*v súčasnej modernizácii, demokracii*“, ako samotní starší Rómovia v Nitre nazývajú súčasnú dobu.

„*Ak mladí chcú inak, rodičia ustupujú. Ak by neustúpili, mohlo by to znamenať veľké následky... Dievka by mala skazený život... Toho si je rodič vedomý.*“ (muž, *1951, vdovec)

Nie je to však pravidlo. Aj niektorí mladí Rómovia hovoria o výbere partnera podľa vlastnej vôle, na základe vzájomnej náklonnosti v majoritnej spoločnosti ako o samozrejmosti, ale zároveň sa prikláňajú k častejšiemu modelu výberu partnera zo strany rodičov. Niektoré z ich výpovedí uvádzam:

„*Keď sa chlapcovým rodičom páči, tak sa dohodnú s jej rodičmi.*“ (žena, *1985, vydatá)

„*U niektorých je to tak, že nehávajú to na svojich chlapcov, že môže si chlapec zobrať, ktorú chce, koho líbi, a u niektorých je to tak, že otec alebo mamina mu zoberie.*“ (muž, *1992, ženatý)

„*Viac je tých na otca. Na otcovi to záleží...*“ (muž, *1993, slobodný)

Aj z nasledovného výroku informátora je možné konštatovať istý posun od autoritárskeho výberu partnerky zo strany rodičov pre svojho syna ku vzájomnej dohode:

„*Kedysi rodič nedbal ohľad na chlapca, ale on mu zobral¹³ tú ženu. Aj v neskejšom dobe to je, ale stáva sa to aj výnimkou. Čo si ja pamätám, keď aj sestra mala 13, 14 rokov, nemohla si dovoliť, aby bola večer vonku. V dnešnej dobe už tieto dievčatá idú aj von. Aj ja som mal príklad pre svojho chlapca úmysel zobrať nejakú*

13 „*Zobral, zebrať*“ = výraz informátorov používaný vo význame „vybrať ženu“, „vziať si za ženu“.

inú nevestu. Ja som bol v tom. Ale čo som mohol robiť, keď chlapčisko jako nestel. Ale už som proti nemu nešiel. Lebo ja mu nezoberem šťastie, jak sa hovorí. Ale volakedy toto nebolo. Aj mne povedali rodičia, zobereš si túto a došli deti a zvyk. U vás¹⁴ je to lepšie v tomto smere, lebo u vás fakticky sa berete z lásky. Ale možná toto sa zmení aj u nás za pár rokov.“ (muž, *1966)

Postavenie mladého dievčaťa¹⁵ v spoločenstve olašských Rómov

V poslednom uvedenom výroku sa dozvedáme aj o určitých obmedzeniach súvisiacich s dospievajúcimi dievčatami. Na prvý pohľad sú zrejmé predpísané odevné znaky. Ide o nosenie výlučne dlhých sukní – „*rifle nosia len gádžovky*“ (žena, *1985, vydatá) – a takisto zahalené ramená. Týka sa to zväčša zasnúbených a vydatých žien, ale rozhodnutie je na konkrétnej rodine, v akej miere dodržiava tradície, prípadne nakoľko je dievča fyzicky vyvinuté, zmeny v obliekaní môžu teda nastať aj skôr:

„Dievča nosí nohavice pokiaľ je dievča. Pokiaľ neni zaslúbená¹⁶. Ale keď už je vyspelá, to dievča má 13, 14 rokov, že má šeckého jak žena, tak si dá suknu.“ (muž, *1964, ženatý)

Od tohto momentu sa vo všeobecnosti netoleruje vyzývavé oblečenie. U dievčat nie sú dovolené ani plavky, keďže je to pre nich považované za odhaľovanie sa na verejnosti. Podľa vlastných slov dievčat to berú ako samozrejmosť a zároveň si uvedomujú, že muž, respektíve jeho rodičia, by to nedovolili, lebo by to bola hanba pre celú rodinu:

„Muž ma nenechá obliecť si niečo iné, aby mi boli vidieť nohy.“ (žena, *1996, vydatá)

„To už by bola hanba na tých rodičov toho chlapca, že prečo to dovoľá. Keď je už tam za nevestu, že prečo by mala nosiť nohavice. Tá mravná povinnosť, je to tak už v nás vžitá.“ (žena, *1962, vydatá)

„My sme s tým vyrástli, že musíme mať tie dlhé sukne. Že dodržíjeme tú tradíciu. Ja by som si neopovážila, že teraz mám 28 rokov, mám dieťa, že dať si nohavice. De! To by mi strach nedovolil!“ (žena, *1985, vydatá)

¹⁴ „U vás“ = v majoritnej spoločnosti.

¹⁵ Termínom „mladé dievča“ rozumiem, na základe výpovedí informátorov v skúmanej lokalite, dievča vo veku 12, 13 rokov až 15, 16 rokov, teda od veku vhodného na zasnuby až po samotný vydaj.

¹⁶ „Zaslúbená“ = v skúmanej lokalite výraz pre „zasnúbená“.

Väčšina žien zo skupiny olašských Rómov dodnes zachováva zvyk nosiť dlhé vlasy. Ryšavé vlasy si niekedy farbia na blond a na „bordovo“, radi ich nosia rozpustené a prikrášené rôznymi ozdobami. Vydaté ženy však väčšinou nenosia rozpustené vlasy. Upustilo sa ale od v minulosti tradičného nosenia šatiek záväzného pre vydaté ženy. Pri výskume som sa stretla aj s rodinou, ktorá svojej dcére zakazuje nosiť rozpustené vlasy a líčiť sa, aby „*neprovokovala*“ chlapcov. Tieto prísnejšie pravidlá nastali, keď sa presťahovali z bytovky na Kalvárii priamo na Borovú ulicu. Zaujímavé je, že dovtedy doma chodila aj v rifliach, aj keď rodičia jej výsmešne hovorili, či je „*gádžovka*“. Von, medzi iných Rómov, by jej ale v nohaviciach rodičia nedovolili ísť, nenapadlo by to ani ju samotnú. Značná je tu silná sociálna kontrola charakteristická pre olašských Rómov, patrná z viacerých výpovedí získaných pri vlastnom výskume.

Za pozornosť stojí fakt, že spomínané odevné predpisy ovplyvňujú aj vyučovací proces školopovinných Rómiiek, konkrétne hodiny telesnej výchovy, keďže nie je výnimkou, že 15–16ročné dievčatá navštevujúce základnú školu sú už vydaté a niektoré mladšie zasnúbené. Dievčatá v tomto veku prestávajú cvičiť, keďže im vnútorné zákony už nedovoľujú obliekať si tepláky a začnú sa hanbiť. Riešia to rôznymi výhovorkami a ospravedlnenkami od lekára. Počas výskumu som zistila iba jeden prípad, kedy teraz 50ročná informátorka chodila do školy naďalej v nohaviciach potom, čo sa v 14 rokoch vydala.

Nohavice sa ale vo všeobecnosti netolerujú „... *z jedného prostého dôvodu, lebo žena, keď má nohavice, tak je moc vidieť.*“ (muž, *1966, ženatý)

Komunita nedovoľuje stretávať sa mladým osamote, ani chodiť von v páre. Ich stretávanie je možné iba „*v komunite, v legalite*“. Starší informátori spomínajú sobotné návštevy kina, cukrárne, koncertov vo vtedajšom amfiteátri na Zobore, ale potrebné je uviesť, že vždy išlo o početnejšiu skupinku, takisto to nebola záležitosť samotného páru. Ďalej upozorňujú, že v súčasnosti chcú mladí Rómovia chodiť na „diskotéky“, do barov, ale „*komunita to brzdí*“, pretože mladá Rómka nemá vysedávať na miestach, kde je alkohol, a byť vonku v nočných hodinách sama, ani s chlapcom.

„Ale ja nemôžem chodiť po diskotékach, nemôžem alkoholovať, nemôžem sa flákať, musím mu vysvetliť, de idem, a pokiaľ mi to nedovolí, tak nemôžem ísť. My odtiaľto nemôžeme samé len tak odísť. Len nakúpiť volačo do kuchyni, voláke šatstvo a domov. U nás to neni tak, že sa dvihnem a idem. Muž musí vedieť. Lebo potom má tí obavy. Žiarlia. Pomyslí si, že ona neišla tuto, ona má partnera druhého...“ (žena, *1985, vydatá)

„Aby sa nestalo volačo, že ich znásilní, alebo niečo, neska sú všelijaké tie dievčatá, že potajomky... vráti sa domov s bruchom a čo potom. Na to mosí mama dávať pozor.“ (žena, *1963)

Tieto obmedzenia sa vo väčšej miere týkajú dievčat. Vo všeobecnosti, keď informátori hovoria o nejakých zákazoch, ide o dievčatá. Poznať tu nerovnoprávne postavenie žien a mužov. Pred trvalým usadením olašských Rómov sa do kontaktu s okolím dostávali v rovnakej miere muži aj ženy. Postupne sa však ženinou doménou stala výlučne domácnosť. „Dôsledkom zmeny v postavení ženy a muža sú rôzne hodnotiace kritériá ich správania sa. Čo je dovolené a normálne u muža, to je v mnohých prípadoch pre ženu zakázané“. (Marušiaková, 1986: 619). Žena je závislá od muža a „odtrhnutá“ od okolia mimo komunity. Ženy ani po vydaji nechodia samotné von. V Nitre ich vidno v meste iba keď nakupujú, aj to nie osamote, ale v skupinke, s deťmi, často však s mužom. Bežne sa stáva, že keď sa idú muži baviť, tak ženy ostávajú doma s odôvodnením: „*Veď majú deti a dosť práce v domácnosti*“. Iný dôvod je zabránenie stretávania sa žien s cudzími mužmi. Dokonca, keď ide muž na viac dní preč kvôli práci, nenechá svoju ženu s deťmi doma, ale pošle ich spať k rodine. Olašský Róm P. Stojka (2003: 78, 84) hovorí o veľkej žiarlivosti panujúcej v olašskej komunite a nedôvere Rómov voči ženám.

Skúmaná nitrianska komunita olašských Rómov ďalej zakazuje mladým držať sa za ruky, bozkávať sa na verejnosti a už vôbec nie prespávať u seba. Čo sa týka „chodenia“, ide vlastne len o náhodné stretnutia, ak sú obaja mladí napríklad z Borovej ulice, alebo návštevy doma v prítomnosti rodičov, či iných starších členov rodiny. Prípadne môže chlapec vypýtať snúbenicu od jej otca a ísť s ňou von – na večeru, do kina, ale v tom prípade pošle s nimi napríklad staršieho brata, aby nezostali mladí osamote a dievča nemalo príležitosť ísť o panenstvo:

„Väčšinou nepúšťa otec svoje dievča, ale keď sú z rodiny, tak môžu, že na večeru povedia, že môžem zobrať vašu dcéru na večeru, napríklad.“ (muž, *1992, ženatý)

„Za ruku so ženou ako vy, to už vobec nie! Mladí, keď sa aj chytá za ruku po meste a keď ho niekto uvidí, tak už sa mu vysmeje, že nehaj to na noc a nie na ulicu.“ (muž, *1962, ženatý)

Mladé Rómky sú v podstate aj akokoľvek vylúčené z rozhodovania, s kým strávia svoju budúcnosť. Z viacerých výrokov informátorov vyberám výpoveď 28ročnej vydatej Rómky:

„Mne sa nepáči, že musí otec a mama dirigovať, že koho si môžem zobrať a koho nie. Že dievča nemôže sama za seba rozhodovať, že ľúbim iného, tak si ho zoberem. U nás to neni tak. Oni majú posledné slovo, musí byť tak, jak oni hovoria. Dievča nemôže nič povedať! Chlapec si môže vybrať, ale aj tak to musí otec schváliť, či je to dobré, alebo to neni dobré. Mňa schválil svokor, aj svokra, aj jeho sestry, ale ja som si nemohla povedať. No lenže my dodržiavame tí zákony a nemôžeme si spraviť ako chceme.“ (žena, *1985, vydatá)

Výber partnera zo strany rodičov a možnosti jeho zrušenia

Vrátim sa ešte k samotnému výberu partnera. Nasledovný výrok informátora hovorí o v minulosti bežnom dohodnutí budúceho partnera už pri narodení:

*„To už od malička s tým rastú, že tá bude jeho... Nemusá sa zobrat, niektorí sa nezoberú, niektorí to splnia.“ (muž, *1993, slobodný)*

Ak sa to stane v súčasnosti, je možná zmena podľa vôle mladých. Treba si však uvedomiť, že konanie mladých proti vôli rodičov môže spôsobiť konflikt medzi zaangažovanými rodinami. Keď sa dohodnutý sobáš neuskutoční, vzniká spor, ktorý rieši vajda so svojou „radou“¹⁷ prostredníctvom rómskeho súdu. Tak to bolo aj v minulosti. Horváthová hovorí o následkoch vyplývajúcich z porušenia dohody zo strany dievčaťa – jej otec, otec muža, ktorého si našla, alebo samotný muž musí nahradiť výdavky spojené so získavaním dievčaťa. Porušenie dohody zo strany chlapca bolo zložitejšie, keď „jeho rodičia aj v tom prípade žiadali späť peniaze, ktoré dali rodičom pôvodnej snúbenice, pretože s novým synovým zväzkom im vznikli aj nové výdavky“ (Horváthová, 1964: 332). Nitriansky vajda hovorí o rozdielnom riešení takýchto sporov medzi majoritnou a rómskou spoločnosťou:

„Keď sa muž zamiluje do vydatej ženy, u vás sa to zvyčajne končí rozvodom, muž nevernicu, s prepáčením, kopne do zadku. U nás je to inak, keď už má niekto rodinu a takto sa opustí, platia naše pravidlá. Dohovoríme mu, musí zaplatiť pokutu, rodina je jednoducho základ. Ak muž behá za ženou, ktorá má rodinu, tvrdo mu dohovoríme, aby jej rodinu nerozbíjal, pretože to môže mať tragické následky. Viete, sme temperamentní... Zvyčajne si dá povedať, pretože ho inak z našej komunity vylúčime, čo je pre každého najväčší trest.“ (Ďurová, 2010)

*„[Keď sa mladí rozídu potom, čo majú vybratého partnera] idú na červený koberec pred vajdu a platia sa veľké peňáže. Tam sa stretne vieš koľko ľudí? A tam sa pýtajú, dajme tomu, že mám slúbenca a idem s druhým, že prečo si s ním išla, prečo ste sa spolu vyspali... otvorene... vajda môže šetko... Minulý týždeň si sestranica mala zobrať slúbenca, bola zaslúbená 3 roky, ale medzi tým si našla iného, aj sa mu oddala a teda sa zistilo, že nechcela toho slúbenca, ale druhého. Na druhý deň sa malo súdiť, ale ona nečakala na to súdenie a ušla s tým druhým.“ (žena, *1985, vydatá)*

17 Podľa vysvetlenia informátorov („rada“ je ich termín) ide o starších mužov, ktorí sú v komunite považovaní za múdrych a vážených.

O tom, že mladí vždy nesúhlasia s výberom ich rodičov a že sa konajú rómske súdy *romáňi krísi*, svedčia aj skúsenosti riaditeľa ZŠ Krčméryho¹⁸, ktorému žiaci hovoria, že budú chýbať z dôvodu konania rómskeho súdu, kde sa majú zúčastniť ako svedkovia, lebo niekto niekoho nechce, alebo ho nechal a chce iného partnera, ako mu vybrali rodičia, a podobne.

Svoju nespokojnosť dávajú najavo pred kamarátkami aj dievčatá, ktoré sa cítia byť „dotknuté, ukrivdené“, pretože k dotyčnému cítili náklonnosť, ale rodičia mu za budúcu partnerku vybrali iné dievča. Vtedy vôbec nepripúšťajú možnosť, že si dotyčnú vybral chlapec sám. Verejné protestovanie im v tomto prípade samozrejme nepomôže. Počas výskumu som sa stretla s prípadom, kedy sa jeden z mojich informátorov (18ročný) oženil a doňho zaľúbené 13ročné dievča sa snažilo nájsť útechu vo veštení, pri ktorom zisťovala, či bude so svojou ženou v budúcnosti šťastný. Zapálila dve zápalky naraz držiac ich tesne pri sebe. Keďže sa počas horenia od seba odklonili, prezradila mi, že ich nečaká nič dobré a rozvedú sa.

Atribúty dôležité pri výbere dievčaťa za nevestu

Pri výbere budúcej nevesty je dôležitá jej krása, ale ako vraví jedno z rómskych prísloví, „nevesta sa vyberá ušami a nie očami“, čiže viac ako krása zaváži jej poslušnosť a povestť rodiny. Iné podmienky v zmysle zručností nie sú kladené. Znova však informátori zdôraznia i lásku, z ktorej sa vychádza a, ostatné – varenie, pranie, starostlivosť o domácnosť – pokiaľ sa jedná o mladú (15, 16ročnú) nevestu, sa naučí od mamy a neskôr, po vydaji, od svokry. Musí vedieť iba „základné princípy, čo sa v našej komunite dodržiujú,“ (muž, *1961, vdovec).

„Mladé dievča, pokiaľ býva ešte u rodičov, nesmie fajčiť a po vydaji, podľa toho, či jej muž a svokra dovoľí, nesmie nadávať, byť drzá medzi staršími, musí pomáhať v domácnosti, učiť sa variť. Toto už pomáha pri varení, už začína, 11 rokov má.¹⁹ Odpozerá, pozerá si, čo dávam, jak dávam, a už si to zapamätá.“ (žena, *1963, vydatá)

Čo sa nenaučilo dievča doma, naučí ju po vydaji svokra:

„Svokra pokračuje v tom učení. Tá svokra zbadá, že to neví. Jako to už u nej chodí, tak ju naučí.“ (žena, *1963, vydatá)

18 Základná škola v Nitre navštevovaná rómskymi deťmi zo skúmanej lokality.

19 Pri vedení rozhovoru sedí v miestnosti aj informátorkina vnučka, o ktorej sa v tejto výpovedi zmieňuje.

„Moja nevesta mala 14 rokov, keď ju syn bral a ona už vedela aj rezance narobiť. Ale zase piecť som ju učila ja šetko. Veď bola školáčka ešte. Chodila do školy, potom aj s bruchom.“ (žena, *1963, vydatá)

„[Správna olašská žena...] poslúcha, vie variť, prať, starať sa o domácnosť, o deti, neodporuje, neni odporná, ktorá ví odlíšiť dobrotu od zloty, ktorá žije náš normálny život.“ (muž, *1962, ženatý)

Teda pre dievča, ktoré sa má vydať, je dôležité, aby bola slušná v očiach komunity, aby vedela variť, aby sa vedela starať o deti, o manžela, „aby sa na ňu neukazovalo prstom, že neni dobrá.“ Prvé roky v novej rodine nie sú pre nevestu (mladá, často len 15ročné dievča) jednoduché. Jej nízky sociálny status je ovplyvnený tým, že je mladá a zároveň žena. Nie je vystavená tlaku len zo strany svokry, ale aj vlastného manžela a svokra, ktorý je najväčšou autoritou v rodine a zasahuje vtedy, „keď si svokra nevie dať rady so svojou nevestou a treba spraviť poriadok.“

Zároveň pri výbere partnera vládne prísna endogamia nielen voči majorite, ale aj voči iným skupinám Rómov. I keď k založeniu novej rodiny kedysi nedochádzalo vo všetkých rómskych skupinách rovnako, pre všetky skupiny bola zjednocujúca prevládajúca forma endogamie. Rovnako ako Dubayová (2009: 202) sa nazdávam, že zakladania matrimónií v ranom veku (najmä u dievčat) ovplyvňujú vysokú mieru autonómie voči majoritným normám, tým pádom aj lokálnu endogamiu. Lokálne rómske spoločenstvo nenechá časový priestor medzi detstvom a sociálnou dospelosťou, a tým redukuje i geografický priestor pre výber partnera. Dalo by sa povedať, že mladí Rómovia sa jednoducho nemajú kedy a kde zoznámiť. „Manželstvá medzi hudobníkom alebo usadlým kováčom s dcérou korytára alebo priekupníka koní boli v minulosti práve tak zriedkavé ako manželstvá s necigánmi“ (Horváthová, 1964, s. 331). Starší Rómovia sa zhodnú na tom, že z minulosti nevedia o prípade „miešaného“ páru v ich komunite. Informácie získané pri výskume Marušiakovej v rokoch 1981–1984 deklarujú, že v skupine Bougeštov v Nitre²⁰ sa neuzatvárali zmiešané manželstvá, ale predsa minimálny počet opisujú. Bougeštov bolo v Nitre v tej dobe 545, z nich iba 4 prípady zmiešaných manželstiev (0,73 %), jedno z toho bolo medziskupinové (Marušiaková, 1988: 69).

Niektorí olašskí Rómovia z Nitry vydávajú svoje dcéry, alebo „berú“ nevesty pre synov napr. z Brna, alebo Nových Zámkov a Lučenca. „Miešanému“ páru sa v súčasnosti nebránia, ale podľa slov jedného informátora (muž, *1961, vdovec) sa to nestáva a ak by mal mať on nerómsku nevestu, dbal by, aby sa „naučila ich veciam“ a aby medzi ňou a mužom nebola rovnoprávnosť. Jediný prípad zo sú-

20 O súčasnom vnútornom delení olašskej komunity v Nitre nemám momentálne informácie.

časnosti sa dotýka vajdovho synovca, ktorý má manželku Nerómku. Vydaj Rómky za „gáža“²¹ olašskí Rómovia v Nitre úplne vylučujú.

Uzatvorenie manželstva

Po samotnom výbere partnera môžu v skúmanej komunite nastať dva modely postupných krokov vedúcich k uzatvoreniu manželstva.²² V jednom z nich sú prítomné obyčaje ako zasnuby a pytačky. Pytačky sú vlastne začiatkom svadby mladého páru, tzv. *báro bijav* (= veľká svadba), ktorej vrcholom je „spečatenie“ manželstva²³. V druhom modeli, ktorý je častejší, absentujú zasnuby. Prítomný je „únos“ dievčaťa a následné stretnutie rodičov dievčaťa a chlapca za účelom dohodnutia ceny za nevestu. Následne sa vystrojí hostina bez obradných úkonov, keďže sa predpokladá, že počas „únosu“, s ktorým je spojené prenocovanie mimo domova, došlo k strate panenstva dievčaťa. Vtedy svadobné obrady pre samotných Rómov nemajú už žiaden význam.

Za nevestu platí chlapcov otec otcovi dievčaťa, pretože počas únosu spolu mladí strávili noc a automaticky sa predpokladá, že chlapec pripravil dievča o poctivosť, čo je pre olašských Rómov niečo cenné, za čo treba patrične zaplatiť.

„U nás je takto. Keď sú spolu, že ujdú, tak už sa nebere s prepáčením, že je poctivá. Že už neni panna, že už je zneužitá. Ale v dobrom zmysle slova zneužitá.“
(muž, *1964, ženatý)

Cena za nevestu sa vyjednáva. Vyvolávací cena je vždy vyššia ako konečná. Výška vyplatenej sumy závisí od viacerých faktorov. Pre lepšiu predstavu o cene nevesty pripájam konkrétne výpovede informátorov. Prihliada sa napríklad na vek dievčaťa:

„Keď má 17, 18, že ani pes nezašteká po ňu, tak sú radi, že ju vypýtajú. Výkričná cena môže byť 2, 3 tisíc a nakoniec zostáva symbolických 500, 600, 700. Keď je všetko v poriadku, tak dajú aj 2, 3, 5, aj 10 tisíc.“ (muž, *1964, ženatý)

Výška sumy sa odvíja aj od toho, či je budúca nevesta „domáca“, teda či býva v Nitre, alebo je z iného mesta (Zlaté Moravce, Nové Zámky, Brno) a po vydaji

21 „Gážo“ – označenie pre muža Neróma.

22 Ich podrobnejšie priblíženie a objasnenie však nie je cieľom tohto príspevku, spomínané dva modely v krátkosti načrtávam pre komplexnosť informácií o danej problematike.

23 Ide o termín používaný olašskými Rómami v skúmanej lokalite, ktorý označuje moment, od ktorého je mladý pár považovaný v komunite za manželov, pričom ide o akt obliatia hlavy nevesty a ženicha vínom. V súčasnosti tu úplne absentuje civilný, či cirkevný sobáš.

„nebude už pod dohľadom svojich rodičov“, keďže v spoločenstve olašských Rómov je pravidlom, že nevesta ide bývať do domu svojho muža, kde je pod prísnyim dohľadom svojej svokry:

„Ked' je z Nitry, tak tá cifra sa pohybuje okolo 1500 do 2 tisíc eur. Ked' si napríklad zo Zlatých Moraviec, alebo okrem Nitry, tak 3–4 tisíc, do 5 tisíc.“²⁴ (muž, *1992, slobodný)

Prihliada sa aj na finančnú stránku rodiny. Pokiaľ sa strana dievčata a chlapca nevedia dohodnúť na adekvátnej sume vyhovujúcej obom stranám, požadovaná suma je privysoká, zasiahne vajda. Keďže dochádza k týmto zväzkom aj v rámci rodiny, prihliada sa na to a cena je v takom prípade nižšia, aby to finančne nezaťažilo rodinu, pretože tu ide o pokrvný zväzok a z toho vyplýva, že fakticky tá istá rodina bude platiť aj svadobnú hostinu. „Mňa dali za 1800 euro. Manuelu za 900, lebo tá išla do rodiny a Kristínu, tú dali za 75 000 korún do Brna, vtedy ešte slovenských,“ (žena, *1995, vydatá).

Aj takáto „symbolická cena“ za nevestu je pomerne vysoká, ale je stále nižšia ako vystrojenie vyššie spomínanej veľkej svadby. Napriek tomu, že olašskí Rómovia patria medzi najsolventnejších v rámci rómskeho etnika, za posledné dve desaťročia stúpila ich nezamestnanosť a finančná situácia sa tým mierne zhoršila. Sami hodnotia toto obdobie „demokracie“ za neprajnejšie ako to predchádzajúce. To je hlavným dôvodom častejšieho uzatvárania manželského zväzku práve únosom a kúpou nevesty a následnom vystrojení menej nákladnej hostiny. Postupný odklon od veľkých svadieb zdôvodňujú aj miernym poklesom záujmu o tradície, teda aj o vykonávanie zásnub a pytačiek. Starší informátori spomínajú, že 20, 30 rokov dozadu „išli viac do tradícií“. Podľa ich názoru „mladí majú iné myslenie“.

Záver

Na základe informácií zistených pri výskume témy zameranej na výber partnera v komunite olašských Rómov sa dá konštatovať, že olašskí Rómovia sú naďalej špecifickou skupinou s prísnyimi vnútornými pravidlami a normami. Stále má veľký význam autorita starších a sociálna kontrola v rámci komunity. Pretrvávajú nízky vek Rómov pri zásnubách a svadbe oproti majorite, nezvýšila ho ani povinná desaťročná školská dochádzka, pričom vzdelanie deklarujú ako obrovskú záťaž, nepripisujú mu takú váhu ako majoritné spoločenstvo. Navyše spôsob výchovy dievčat pôsobí na vzdelávanie demotivujúco, nakoľko celá ich výchova je smerovaná k modelu nezamestnanej ženy v domácnosti – muži im nedovolia

²⁴ Informátor uvádzal peňažné sumy v eurách.

pracovať, lebo podľa predstáv tejto komunity „*robia len gážovky*“. Dievčatá opakujú ročníky a vychádzajú väčšinou zo 7. triedy základnej školy, častokrát vydaté s bežnými manželskými povinnosťami a so statusom dospeléj ženy: „*Oni vychádzajú zo školy vekom, nie ukončením základnej školy*,“ (učiteľka ZŠ Krčméryho, Nitra).

Už vtedy je pre nich dôležitejšia rodina ako navštevovanie školy:

„*Môj muž a rodina je pre mňa dôležitý. Aby som mu varila, prala, žehlila ... a potom deti budú. Už aby bol jún, aby som vystala.*“²⁵ (žena, *1996, vydatá)

O stredoškolskom vzdelaní olašských žien sa ani nerozmýšľa: „*Oni ani na pláne to nemajú. Šak ako by to mohli mať, keď 15ročné dievča čaká bábo a má iné starosti*,“ (muž, *1992, ženatý).

Väčšia sloboda chlapcov oproti dievčatám je zjavná už v mladosti – chlapci môžu chodiť von a môžu chodiť aj s Nerómkami, síce tajne, ale viac menej sa to toleruje: „*Nemám Cigánku, mám bielu [...], ale zobrať si ju nemôžem*,“ (muž, *1996, slobodný). Obliekajú sa rovnako ako majorita. Prísna endogamia sa prejavuje v uzatváraní manželstiev výlučne s Rómami olašskými, manželské zväzky s dlhodobou usadenými Rómami, tzv. „*Rumungrami*“, sa úplne vylučujú. Zväzok s Nerómom na základe výpovedí tolerujú, ale reálne uvádzali iba jeden takýto prípad. V živote olašských Rómov sú okrem iného aj v súčasnosti prítomné obrady ako zásnuby a pytačky, či „únos“ dievčata a platenie za nevestu.

²⁵ „*Výstať*“ pre Rómov v skúmanej lokalite znamená ukončiť 10ročnú školskú dochádzku.

Literatura

- DUBAYOVÁ, M. 2009. Rómska rodina na Slovensku. In: Jakoubek a Budilová (ed.): *Cikánske skupiny a jejich sociální organizace*. Plzeň: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2009. ISBN 978-80-7325-178-9, s. 193–205.
- ĐUROVÁ, H. 2010. Rómsky vajda : Žena by v žiadnom prípade nemala pracovať. [elektronická verzia] In: *Život*. 2010, č.49 [cit. 2012-03-20]. Dostupné na internete: <<http://zivot.lesk.cas.sk/clanok/8479/romsky-vajda-zena-by-v-ziadnom-pripade-nemala-pracovat.html> >.
- HORVÁTHOVÁ, E. 1964. *Cigáni na Slovensku: Historicko-etnografický náčrt*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1964. 396 s.
- KOTKOVÁ, R. – ŠIMOVÁ, E. – GRECKOVÁ, A. 1998. *Psychológia rodiny*. Michalovce: PeGaS, 1998. 131 s. ISBN 80-967901-0-2.
- LIÉGEOIS, J. P. 1995. *Rómovia, Cigáni, kočovníci*. Bratislava: Informačné a dokumentačné stredisko o Rade Európy, Academia Istropolitana, 1995. 272 s. ISBN 80-967380-4-6.
- LUŽICA, R. 2004. *Kapitoly z Rómskej kultúry*. 1.vyd. Trnava: Trnavská Univerzita, Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce, 2004. 97 s. ISBN 80-89104-34-7.
- MARUŠIAKOVÁ, J. 1986. Rodinný život valašských Cigánov na Slovensku a jeho vývinové tendencie. In: *Slovenský národopis*. ISSN 1335-1303, 1986, roč. 34, č. 4, s. 609–631.
- MARUŠIAKOVÁ, J. 1988. Vzťahy medzi skupinami Cigánov, In: *Slovenský národopis*. ISSN 1335-1303, 1988, roč. 36, č. 1, s. 58–77.
- SELICKÁ, D. 2009. *Sociálna pedagogika ako životná pomoc pre rómsku rodinu*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva, 2009. 112 s. ISBN 978-80-8094-618-0.
- STOJKA, P. – PIVOŇ, R. 2003. *Náš život–Amáro Trajo*. Bratislava: SD studio, 2003. 138 s. ISBN 80-969055-0-3.
- ŠUSTEROVÁ, I. 2014. Špecifiká výskumu Rómov s akcentom na subetnickú skupinu olašských Rómov, In: *Speculum*. 2014, roč. 6, č. 1, s. 32-45.

